

عوامل و قابلیت‌های کلیدی موفقیت موجود در راستای اجرایی‌سازی سیاست‌های کلان نظام ج.ا.ا با استعانت از قرآن و نهج‌البلاغه (مطالعه موردی: سیاست‌های کلی نظام اداری)

عباس چهاردولی*، حمیدرضا قاسمی بنابری**، ابوالفضل شاه‌محمدی***

چکیده

نظام جمهوری اسلامی ایران مطابق اصل یکم قانون اساسی، بر اساس حکومت حق و عدل قرآن ایجاد شده و حاکمیت، خاص خداوند است که در نظام از طریق قوانین الهی و توسط ائمه و در زمان غیبت به وسیله ولی فقیه تحقق می‌یابد. در این نظام سیاستگذاری پیوسته توسط مقام معظم رهبری صورت پذیرفته است. ولی یکی از پیچیده‌ترین گام‌های فرآیند سیاستگذاری کلان مرحله‌ی اجرا است. هدف این مقاله شناسایی عوامل و قابلیت‌های کلیدی موفقیت موجود به روش تحلیل محتوا است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها نیز از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه و پرسشنامه به‌عنوان ابزارهای انجام پژوهش، استفاده شده است. پنج گروه عامل کلیدی موفقیت یعنی، عوامل انسانی، فیزیکی، مکتبی-ارزشی، بنیادی و اجتماعی با تمرکز بر قرآن مجید و نهج‌البلاغه بر اساس رویکرد سیستمی شناسایی شد و با روش آنتروپی شانون و مدل مرکز ثقل نیروها که در حوزه رویکرد سیستمی بسیار کارآمد هستند به وسیله نرم‌افزار Excel و Spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان داد که سه عامل مکتبی-ارزشی، بنیادی و اجتماعی که از جمله اثربخش‌ترین عوامل کلیدی در نظام ج.ا.ا هستند در وضعیت کنونی نسبت به سایر عوامل از حالت ناپایداری از تعادل قرار دارند. در پایان توصیه‌های سیاستی به‌عنوان مرحله پیش‌طراحی یا بسترسازی به منظور قراردادن وضع موجود در حالت تعادل ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: سیاست؛ سیاستگذاری؛ اجرای سیاست؛ مرکز ثقل نیروها؛ تعادل.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱۰/۲، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۷/۶

* استادیار، دانشگاه عالی دفاع ملی و رئیس مرکز تحقیقات و تحول در علوم انسانی.

** کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسؤل).

E-mail: hamidreza.ghasemi66@gmail.com

*** کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.

۱. مقدمه

در سال ۱۳۵۷ با سقوط رژیم شاهنشاهی و قطع رابطه‌ی کشور ایران با ایالت متحده امریکا، مشخصات ژئوپولتیکی ایران به شدت و به صورتی بسیار مهم متحول شد (لاکوست، ۱۳۷۸، ۱۴). به دنبال این اتفاق در سال ۱۳۵۸ رفراندومی سراسری برگزار شد، به منظور اینکه نظام حاکم بر کشور ایران مشخص شود. برای شکل و فرم حکومت گزینه‌هایی پیشنهاد می‌شد که عبارت بودند از جمهوری، جمهوری دموکراتیک، جمهوری دموکراتیک اسلامی و جمهوری اسلامی. ولی حضرت امام خمینی (ره) فرمودند که فقط جمهوری اسلامی که مردم ایران نیز با رأی ۹۸ درصدی خود بر آن مهر تأیید زدند. به هر حال نظام ما جمهوری اسلامی است که پایه‌اش بر دوش مردم است (مصباح یزدی، ۱۳۷۸، ۳۰۸) و برای اداره حکومت، دارای رهبر است.

در فرهنگ اسلامی، رهبری به مفهوم امامت، عبارت از آن نوع سیاستی است که بر اساس آن ایدئولوژی الهی و متکی بر وحی، بر کلیه روابط انسانی حاکم می‌شود و بنیادها، روابط اجتماعی، آراء، عقاید، فرهنگ، اخلاق، بینش‌ها، سنت‌ها، خواسته‌ها و به‌طور کلی ارزش‌ها در جامعه انسانی، در راه رشد و تعالی انسان‌ها و جامعه بشری هدایت می‌شوند و انسان‌سازی و تشکیل امت، به‌جای کشورداری و انسان‌پروری و مردم‌داری مطرح می‌شود و این نوع رهبری و سیاست، سعادت به مفهوم رفاه بهتر را نیز به دنبال دارد، ولی هرگز عکس آن صادق نیست (عمید زنجانی، ۱۳۷۴، ۱۱۶). طبق اصل ۱۱۰ قانون اساسی، یکی از وظایف رهبری (ولی فقیه) تعیین سیاست‌های کلان نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام و نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام تعیین گردیده است. از سال ۱۳۷۷ تا سال ۱۳۹۱ حدود ۴۲ مورد سیاست کلی توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام مورد تصویب قرار گرفته که از این بین حدود ۲۷ مورد آن از سوی مقام معظم رهبری به رؤسای قوای سه‌گانه و رئیس ستاد کل نیروهای مسلح ابلاغ شده است. مقام معظم رهبری به عنوان تعیین‌کننده سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران و ناظر بر حسن اجرای سیاست‌ها، بالاترین خط‌مشی‌گذار در کشور است و اصول کلی سیاست‌های نظام را که راهنمای سایر مراجع خط‌مشی‌گذار می‌باشد معین می‌سازند. همچنین از طریق نصب و عزل مقامات مذکور در نحوه خط‌مشی‌گذاری کشور نافذ می‌باشند (الوانی، ۱۳۸۰، ۱۱۱).

سیاست‌های عمومی در خلاء اتخاذ نمی‌شوند، بلکه مسئله‌مدار هستند و برای حل مسئله‌ای عمومی تدوین می‌شوند (هاولت، ۱۳۸۰). اتخاذ تصمیم و ارائه سیاست‌ها نیز به خودی خود به حل مسئله کمک نمی‌کند، بلکه باید به صورت مؤثر اجرا شوند تا اثرات آن به وقوع بپیوندند. یکی از مسائل بنیادی حائز اهمیت در نهج‌البلاغه مسئله رهبری و امامت و موضوع سیاست حکومتی و اجرای این سیاست‌ها است، به طوری که کمتر خطبه و نامه و حتی کلمات قصار در

نهج‌البلاغه را می‌توان یافت که تهی از بار سیاسی و آموزشی در زمینه‌های مسائل سیاسی و دولت و حکومت باشد. لذا در این قسمت عناوین مسائل سیاسی در نهج‌البلاغه در زمینه امامت و رهبری به صورت فهرست وار بیان می‌گردد: ۱. وظایف و مسؤولیت‌های دولت عادل^۱ ۲. صرفه‌جویی دولت و کارگزاران نظام^۲ ۳. ضرورت رهبری و حکومت^۳ ۴. ویژگی‌های نظام اسلامی^۴ ۵. ویژگی هدایت امام^۵ ۶. وظایف ملت در برابر رهبر^۶ ۷. تحلیل‌های سیاسی امام از اوضاع سیاسی زمان^۷ ۸. خیرخواهی و دلسوزی نسبت به سر نوشت جمعی^۸ ۹. امام و سیاست‌بازان^۹ ۱۰. هشدارهای سیاسی امام^{۱۰} و غیره (عمید زنجانی، ۱۳۷۴). قرآن کریم نیز بر مسائل کلان سیاسی، آیین کشورداری، وضع قوانین و تطبیق آن‌ها بر موارد خاص و اجرای سیاست‌ها و قوانین تصریح دارد (مصباح یزدی، ۱۳۷۸).

پس از تدوین و تصویب و ابلاغ سیاست‌های کلی و برای اجرای سیاست‌های کلان، اقدامات فراوانی لازم است که باید انجام شود. قوانین و مقررات و برنامه‌ها و طرح‌های زیادی باید تهیه و تصویب و ابلاغ شود تا در رده‌های اجرایی دستگاه‌ها، سیاست‌های کلی به اجرا در آید (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۹).

با توجه به مباحثی که از دیدگاه قرآن، حضرت علی (ع) و صاحب‌نظران در خصوص تدوین و اجرای سیاست‌ها بیان گردید و با توجه به اینکه نظام جمهوری اسلامی ایران در منطقه بسیار ویژه و حساس خاورمیانه قرار گرفته است؛ آنچه که ما را بر آن داشت که به تفکر بنشینیم و در صدد حل مسئله برآییم عوامل و قابلیت‌های موجود درون این سیاست‌ها است که باعث موفقیت هر چه بهتر و بیشتر در اجرای این سیاست‌ها می‌شوند. در این راه منابع خوبی در دسترس داریم هر چند که از آن‌ها غافل هستیم. با توجه به مباحث مطروحه‌ی فوق مسئله که همگان از آن غافل مانده‌اند به خوبی مشخص می‌گردد که پس از پیروزی انقلاب شکوهمند انقلاب اسلامی ضرورت تدوین سیاست‌های کلان برای پیش‌برد اهداف عالی انقلاب توسط رهبری عظیم الشان به خوبی حس شد؛ و ایشان پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام دست به تدوین

۱. خطبه ۳، ۳۳، ۱۰۴، ۱۳۱، ۱۶۳، ۲۰۳.

۲. خطبه ۹۹، ۱۴۴، کلمات قصار ۱۹۸، ۲۰۰.

۳. خطبه ۱۳۹، ۱۵۲، کلمات قصار ۴۰.

۴. خطبه ۳، ۱۵، ۱۶، ۱۶۷، کلمات قصار ۹۱.

۵. خطبه ۴، ۲۴، ۱۸۱، ۲۳۹، ۳۰۸، نامه ۴۸، کلمات قصار ۶۸، ۱۵۵.

۶. خطبه ۲۰، ۹۶، ۱۳۰، ۲۳۹، ۲۴۴، ۲۵۳، ۳۱۳، نامه ۳۳.

۷. نامه ۶، ۱۰، ۲۸، ۳۷.

۸. خطبه ۲۲، ۳۳، ۷۹، ۱۰۳، کلمات قصار ۱۴، ۳۱، ۷۲، ۱۳۷.

۹. خطبه ۵۹، ۶۰، ۱۸۹، ۳۱۵، کلمات قصار ۱۲۷، ۱۸۰.

۱۰. خطبه ۱۷۲، ۱۷۳، ۲۰۸، نامه ۱، ۲، ۱۸، کلمات قصار ۱۴۸، ۱۵۵، ۱۷۳، ۱۹۶، ۲۰۹.

سیاست‌های کلان و راهبردی در حوزه‌های مختلف زدند و برای اجرا به ارگان‌ها و قوای مربوطه ابلاغ فرمودند. مسئله در اجرای سیاست‌ها می‌باشد که به خوبی و می‌توان گفت به صورت عملیاتی صورت نگرفته است. درون سیاست‌ها عوامل و قابلیت‌هایی وجود دارد که به اجرای هر چه بهتر آن‌ها کمک می‌کند. این پژوهش به دنبال احصاء و کاربردی‌سازی این عوامل می‌باشد.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سیاست عبارت است از برنامه‌ریزی صحیح برای نفع رسانی به عموم مردم و جلوگیری از وقوع ضرر برای آن‌ها، به شکلی که فرد تصور نماید برای خود برنامه‌ریزی می‌نماید که اگر ضرری به دیگران نباشد مدیریت منزل می‌شود در غیر این صورت حيله و فریب و شیطنت است، مانند سیاست‌هایی که امروز دشمنان به کار می‌برند که در واقع شیطنت است و این تغییر معنای کلمه سیاست است (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰).

معنای اصطلاحی سیاست نزد اندیشمندان اسلامی عبارت است از: مدیریت و رهبری جامعه در جهت مصالح مادی و معنوی. فارابی سیاست را حاصل خدماتی می‌داند که حاکم در جهت نشر فضائل و اخلاق و در جهت رسیدن جامعه به سعادت انجام می‌دهد. از نظر غزالی سیاست به مثابه ابزاری است که انسان را به خداوند می‌رساند. امام خمینی سیاست را هدایت جامعه در جهت مصالح دنیوی و اخروی می‌داند. از نظر ایشان سیاست بر سه قسم است: شیطنانی، مبتنی بر مکر و خدعه؛ حیوانی، به دنبال تحقق نیازهای مادی؛ اسلامی، توجه هم‌زمان به نیازهای مادی و معنوی (نوروزی، ۱۳۸۰). سیاست یعنی روش اداره جامعه یا تنظیم جامعه به صورتی که مصالح و خواسته‌های جامعه تحقق بخشیده شود. به تعبیر ساده‌تر سیاست یعنی آیین کشورداری. البته منظور ما از سیاست آن مفهومی نیست که بار منفی دارد و توأم با کلک و حقه بازی و نیرنگ و فریب دادن دیگران است (مصباح یزدی، ۱۳۷۸).

علمی که سیاست بیش‌ترین نیاز را به آن‌ها دارد علوم این جهانی است و علم فقه است که زندگی را سر و سامان می‌دهد: تکالیف فرد را نسبت به خدا، نسبت به شخص خودش و نسبت به دیگر شهروندان مشخص می‌کند. بالاترین شکل سیاست، سیاست شریعت یا سیاست نبویه است که متضمن ثبات و رفاه در این دنیا و رستگاری در علوم دیگر است. زندگی دنیایی و زندگی معنوی به هم در آمیخته‌اند؛ بدون دین، دنیا پر از بدبختی است و بدون دنیا، تحقق دین و مقاصد الهی امکان‌پذیر نیست (فوزی، ۱۳۶۶).

تلاش‌هایی که انسان‌ها می‌کنند، بعضی مربوط به مسائل شخصی آن‌هاست که بخش کوچک‌تری از فعالیت‌های انسانی را شامل می‌شود - مثل معیشت و معنویت و عواطف و ارتباطات شخصی آن‌ها با این و آن - اما بخش بزرگ‌تر فعالیت‌های انسانی، فعالیت‌هایی است

که در صحنه جامعه با تلاش جمعی صورت می‌گیرد، که به آن «سیاست» می‌گویند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۰). سیاست به معنای پشت هم اندازی و فریب و دروغ گفتن به افکار عمومی مردم، مطلوب اسلام نیست. سیاست یعنی اداره درست جامعه؛ این جزو دین (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۱).

تاراس^۱ بیان می‌کند که سیاست عمومی مشکلاتی را که جنبه عام دارند یا خاص گروهی از افرادند، اما نگرانی‌های عمومی را سبب شده، مطالعه و بررسی می‌کند (Taras, 2007)؛ لیکن نظریه‌های اجرای سیاست‌ها، به شدت از ناحیه مبانی معرفتی نظریه‌پردازان، تحت تأثیر قرار دارد. بر این اساس باید گفت آموزه‌های مدرنیسم نظیر عینیت، عقلانیت و توسعه، نظریه‌های اجرای دانش سیاست‌گذاری را صورت‌بندی کرده است اما در مقابل مدرنیسم، پست مدرنیسم وجود دارد و نظریه‌های اجرا در این بستر به منظور نفی عینیت و حضور، عقلانیت‌گریزی، انکار منشأ و سطحی‌گرایی، انکار اخلاقیات و توسعه و تأیید کثرت‌گرایی به عنوان اساسی‌ترین آموزه‌های پست‌مدرن در خدمت طرح بحث از دانش اجرا قرار می‌گیرد (هاشمیان، ۱۳۹۰).

تعریف‌های گوناگونی از اجرا توسط پژوهشگران مختلف ارائه شده است. کروت و ایشو^۲ (۲۰۰۳) به نقل از لستر و استروارد^۳ در تعریف اجرای خطمشی بیان می‌کند که به طور ساده اجرا، در معرض عمل قرار دادن خطمشی‌هاست. او همچنین از قول اوتول^۴ بیان می‌کند که اجرا در دنیای عمل اتفاق می‌افتد و چیزی است که برای برآورده شدن قصد و نیت سیاست‌گذار انجام می‌شود؛ بنحوی که به واسطه آن کاری انجام می‌گردد و یا از انجام شدن کاری جلوگیری می‌شود. در تعریف دیگری اجرا را فرایند تغییر سمت دادن اهداف مرتبط با خطمشی به سمت نتایج تعریف کرده‌اند (Khalid, 2008, 88). در حقیقت نکته کلیدی در فرایند خطمشی‌گذاری، فاصله بین سیاست‌ها و اجرای موفق آن‌ها است (Ferman, 1990, 48). اجرا فرآیندی است که بر اساس آن سیاست‌ها و راهبردها با بهره‌گیری از برنامه‌ها، بودجه‌ها و رویه‌ها به اجرا، در می‌آید و عمل می‌شود؛ به عبارت دیگر فرایند اجرای راهبرد بیانگر مجموعه فعالیت‌ها و انتخاب‌هایی است که برای اجرای راهبردها و سیاست‌ها، لازم و ضروری است. اجرای راهبرد مناسب، نیازمند مجریان کارآمد است. از این رو در فرایند اجرای آن به سه سؤال اساسی باید پاسخ داده شود:

۱. مجریان سیاست‌های کلان و راهبردهای مرتبط با آن چه کسانی هستند؟
۲. برای اجرای این راهبردها و سیاست‌های مرتبط با آن چه کارهایی باید انجام داد؟
۳. مجریان سیاست‌ها کلان، چگونه و چطور سیاست‌ها و راهبردهای مرتبط با آن را اجرا خواهند کرد؟

1. Taras

2. Krutwaysho

3. Lester & sterwart

4. O tool

مهم‌ترین کارهای این مرحله، تغییر عملکرد سازمان، تأثیر بر دیدگاه‌ها و عقاید مردم و تغییر ایده‌های سیاستگذاران است (الوانی، ۱۳۷۷).

اجرای سیاست‌های عمومی به واقع یک تمرین با دقت، سخت و اراده‌ی عملی است که گروه تصمیم‌گیرنده‌ی هماهنگ را می‌طلبد. در جوامع مدرن که با سرعت زیاد توسعه یافته‌اند که در هر لحظه با تغییرات سیاست‌های عمومی روبرو هستند، اثربخشی و کارایی سیاست‌های عمومی یکی از حقوق محرک توسعه اجتماعی است (Liang Zhiming, 2011). سیاست‌های عمومی دربردارنده‌ی اجرای سیاست‌های دولت برای منافع عمومی است که نشان‌دهنده علائق عمومی یا منافع اکثریت است. در دهه‌های اخیر تغییر ساختار دولت و شکل‌گیری دولت‌های دموکرات به افزایش منافع عمومی در ارتباطات اجتماعی بین دولت بخش خصوصی و جامعه مدنی منجر شده است (Chui-Hua, 2011).

عوامل و قابلیت‌های کلیدی موفقیت برای اجرا یا عوامل کلیدی موفقیت (CSF)^۱ واژه‌ای است که نخستین بار توسط دنیل^۲ به کار برده شد و مجموعه‌ای از ویژگی‌های محیط یک سازمان است که تأثیر ویژه بر رسیدن سازمان به هدف‌های مورد نظرش دارد (Daniel, 1961, 113). همانطور که در جدول یک مشخص است برای استخراج عوامل کلیدی موفقیت از روش تحلیل محتوا^۳ استفاده شده است. برای رسیدن به این عوامل سه مرحله طی شده است اولین مرحله مطالعات اسنادی است که شامل کتاب‌هایی مانند ۱. شذرات المعارف آیت‌الله شاه‌آبادی چاپ بنیاد علوم و معارف اسلامی، ۱۳۸۰، ۲. تجربه کارآمدی حکومت ولایی آقای علی ذوعلم، پژوهشکده فرهنگ و علوم اجتماعی، ۱۳۸۷، ۳. دولت در اندیشه سیاسی فارابی، محسن مهاجرنیا، مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۸۰، ۴. ولایت حکومت حکیمانه، اسماعیل منصوری لاریجانی، انتشارات خادم الرضا، ۱۳۸۳، ۵. اقتصادنا، شهید موسی صدر، انتشارات اسلامیه، ۵. علم مدنی فارابی، علیرضا صدرا، پژوهشکده نظام‌های اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۲ و ... پس از شناسایی برخی از مؤلفه‌ها و شاخص از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته سایر مؤلفه شناسایی شد. بعلاوه اینکه از دو منبع مهم اسلام یعنی قرآن و نهج‌البلاغه و همچنین بیانات امام خمینی (ره) و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای راجع به مباحث حکومت اسلامی و سیاستگذاری استفاده شد و در نهایت جدول شماره یک در این خصوص به دست آمد.

---

1. Critical Success Factors
2. Daniel
3. Content Analysis

جدول ۱. عوامل و قابلیت‌های کلیدی موفقیت احصا شده

مفاهیم	سازه‌ها	متغیرها	شاخص‌ها
عوامل و قابلیت‌های کلیدی موفقیت در راستای اجرایی سازی سیاست‌های کلان نظام جمهوری اسلامی ایران	عوامل انسانی	مدیریت	مدیریت استراتژیک منابع انسانی (الوانی)
		وجود سیستم‌های انگیزشی	مدیریت دانش و آموزش (کاظمی بیدگلی)
	عوامل فیزیکی	حفظ و ارزیابی نیروی انسانی	مشوق‌ها و به‌کارگیری نخبگان (ساموئل استالی، خالد)
		منابع مالی	میزان دسترسی به اهداف (کروتوایشو)
	عوامل فیزیکی	سخت‌افزارهای مورد نیاز	حفظ و نگهداری نیروهای کارآمد و نخبه (میرسلیم)
		فناوری	مدیریت ارزیابی عملکرد (الوانی و شریف‌زاده)
	عوامل فیزیکی	تجهیزات (کروتوایشو)	توانایی افزایش سرمایه برای توسعه (ادوارز)
		برنامه‌های حمایتی از طریق رسانه‌ها (کروتوایشو، پورترز)	سیستم کنترل و کاهش استراتژیک هزینه‌ها (کروتوایشو)
	عوامل مکتبی و ارزشی	ولایت‌مداری	توانایی جذب و پیاده‌سازی تکنولوژی جدید (استالی)
		بصیرت	نرم‌افزارهای پشتیبانی (استالی، پورترز)
عوامل زیرساختی	عوامل مکتبی و ارزشی	قوه و نیرویی قلبی (دائرة المعارف تشیع)	تنظیم اهداف با سیاست‌های کلان (امام خامنه‌ای)
		ولایت‌مداری	مجاهده با هوای نفسانی و تهذیب روح (غررال‌حکم)
	عوامل فیزیکی	توکل	تعهد نسبت به اصل ولایت مطلقه فقیه (آیت‌الله مصباح یزدی)
		فرهنگ	تنظیم اهداف با سیاست‌های کلان (امام خامنه‌ای)
	عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	چرخش به موقع منطبق بر تدابیر رهبری (چهاردولی)
		اعتماد اجتماعی	استقامت در راه انجام وظیفه (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱)
	عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	حضور داوطلبانه در خدمت رسانی به مردم (صف، آیه ۴)
		اعتماد اجتماعی	ایمان و تقوی و امید به مغفرت الهی (آیه ۱۹۳ آل عمران و ۵۳ نمر)
	عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	در نظر گرفتن خدا در همه امور (۸۴ یونس، ۴۴ انفال)
		اعتماد اجتماعی	ارزش‌ها و اولویت‌های نظام (امام خامنه‌ای)
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	آرمان‌های انقلاب اسلامی (امام خمینی)	
	اعتماد اجتماعی	وحدان کاری (چهاردولی)	
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	انضباط اداری (چهاردولی)	
	اعتماد اجتماعی	میزان ارتباطات بین قوا (فرمن)، (الوانی)	
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	هماهنگی بین تمام مجموعه‌ها (النس وورث)	
	اعتماد اجتماعی	استانداردسازی مستندات (استیلن، استالی)	
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	بهبود مستمر (چهاردولی)	
	اعتماد اجتماعی	دوری از انحرافات اخلاقی (امام خامنه‌ای)	
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	سلامت روانی و شادابی (امام خامنه‌ای)	
	اعتماد اجتماعی	قانون‌گرایی (قلی پور)	
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	اعتماد به مسئولین (امام خامنه‌ای)	
	اعتماد اجتماعی	مسئولیت‌پذیری (کروتوایشو)	
عوامل اجتماعی	انسجام اجتماعی	مشارکت اجتماعی	ترویج کارگروهی (عنایت)
	اعتماد اجتماعی	مشارکت اجتماعی	ترویج کارگروهی (عنایت)

۳. روش پژوهش

این پژوهش از نوع اکتشافی با رویکرد توسعه‌ای - کاربردی از نوع پژوهش‌های آمیخته با تمرکز بر رویکرد چندسطحی است. در این پژوهش داده‌ها با استفاده از ابزار نظیر مصاحبه و پرسشنامه جمع‌آوری شده است. همانطور که در قسمت قبل نیز بیان شد عوامل مورد نظر این پژوهش از طریق روش تحلیل محتوا جمع‌آوری شده است. روش تحلیل محتوا فنی است که در جستجوی دریافت جنبه‌های ادراکی و احساسی پیام‌ها و یا ادراکات ذهنی قابل استخراج از بیانات است. بر اساس این فن تلاش می‌شود که از متن پیام اطلاعات لازم جهت تحلیل و بررسی فرضیات پژوهشی اخذ گردد. از طرف دیگر از طریق مصاحبه با چند تن از صاحب‌نظران حوزه سیاستگذاری عوامل استخراج‌شده مورد تأیید قرار گرفت. سپس از پرسشنامه جهت ارزیابی نظرات نخبگان پیرامون عوامل و قابلیت‌های کلیدی موفقیت و همچنین شاخص‌های عوامل ذکرشده در جدول یک، استفاده شده است. در این پژوهش برای به‌دست آوردن وزن‌های هر شاخص و همچنین عملکرد هر شاخص در سازمان‌های مربوطه از روش آنتروپی شانون^۱ از طریق نرم‌افزارهای MS Excel و PASW Statistics استفاده شده است سپس توسط مدل تعادل مرکز ثقل نیروها^۲، نیروهای سوق‌دهنده در جهت اجرا و همچنین نیروها بازدارنده‌ی اجرای سیاست‌ها شناسایی و توسط این مدل ارائه می‌شود. در این پژوهش به منظور گردآوری اطلاعات از پرسشنامه استفاده شده است روایی پرسشنامه از طریق روایی محتوا (نظرات خبرگان) و پایایی آن از طریق ضریب آلفای کرونباخ سنجیده شد. ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده برای عوامل انسانی ۰/۹۰۳، عوامل فیزیکی ۰/۷۹۵، عوامل مکتبی و ارزشی ۰/۹۲۶، عوامل زیرساختی یا بنیادی ۰/۹۱۹، عوامل اجتماعی ۰/۸۹۲ و کل پرسشنامه مقدار ۰/۹۶۱ می‌باشد که بیشتر از حداقل مقدار مطلوب است و نشان‌دهنده پایایی عالی کل پرسشنامه است.

جامعه آماری این پژوهش اساتید و دانشجویان دانشگاه عالی دفاع ملی که عمدتاً از مدیران مؤسسات و نهادهای دولتی و همچنین اعضای هیأت علمی سایر دانشگاه‌ها در کشورمان ایران است. با توجه به گستردگی و تعداد زیاد افراد از نمونه‌گیری استفاده شده است. در این پژوهش به دلیل اینکه شناختی از کل جامعه آماری وجود نداشت و چارچوب نمونه‌گیری مشخص نبود از روش نمونه‌گیری گلوله برفی^۳ استفاده گردیده است (Cooper, 2003). حجم نمونه بر اساس مراجعه به خبرگان و تا دستیابی به اشباع نظری ادامه پیدا کرد که در نهایت به تعداد افراد نمونه، ۴۳ نفر رسیدیم. در خصوص طرق رسیدن به اشباع نظری از دو طریق این امر حاصل شد ۱. در

---

1. Shannon Entropy
2. Force field theory
3. snowball sampling

مبانی نظری مفاهیمی دیگری اضافه نشد و از طرف دیگر از طریق آزمون دوجمله‌ای و مراجعه به خبرگان مؤلفه‌ی دیگری کم یا زیاد نشد.

۴. تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

این مطالعه، بر اساس اطلاعات ۴۳ نفر از خبرگان سیاستگذاری انجام شده است. از بین پاسخ‌دهندگان ۹/۳ درصد دارای تحصیلات حوزوی، ۴۱/۹ درصد در رشته مدیریت، ۲/۳ درصد در رشته علوم اجتماعی، ۱۶/۳ درصد در رشته علوم سیاسی و ۳۰/۲ درصد در سایر رشته‌ها تحصیل کرده‌اند. از نظر شغل ۹/۳ درصد استاد دانشگاه، ۴۶/۵ درصد مدیر سازمان‌ها، ۲/۳ درصد استاد حوزه، ۴۱/۹ درصد سایر مشاغل را دارا هستند. از نظر تحصیلات ۳۴/۹ درصد دارای مدرک دکتری، ۵۸/۱ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و مشغول طی کردن دوره دکتری و ۷ درصد دارای سطوح حوزوی هستند. دامنه سابقه‌ی خدمتی پاسخ‌دهندگان از ۵ سال تا بالای ۳۵ سال متغیر است که بیش‌ترین سابقه خدمتی مربوط به گروه ۱۵ تا ۲۵ سال با ۵۱/۲ درصد می‌باشد. از نظر میزان آشنایی با مباحث سیاستگذاری نیز اکثریت پاسخ‌دهندگان میزان آشنایی خوبی با این مقوله داشته‌اند یعنی چیزی حدود ۹۸ درصد پاسخ‌دهندگان.

اگر مراحل فن تحلیل محتوا را: ۱. آماده سازی و سازماندهی پیام ۲. بررسی مواد پیام ۳. پردازش داده‌ها بدانیم، روش آنتروپی شانون در حوزه مرحله ۳ قرار خواهد گرفت. یک مفهوم اساسی در علوم فیزیکی، علوم اجتماعی و سیستم‌ها، آنتروپی می‌باشد. آنتروپی نشان دهنده مقدار عدم اطمینان حاصل از محتوای یک پیام است؛ به عبارت دیگر، آنتروپی در تئوری اطلاعات، شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که به وسیله یک توزیع احتمال بیان می‌شود. این عدم اطمینان به صورت ذیل نوشته می‌شود (آذر، ۱۳۸۰).

(۱)

$$E \approx S\{P_1, P_2, \dots, P_n\} = -k \sum_{i=1}^m P_i \ln P_i$$

به طوری که k یک ثابت مثبت است به منظور تأمین $0 \leq E \leq 1$ رابطه‌ی ریاضی بالا با این که محتوای یک پیام از نظرگاه m پاسخگو در n مقوله^۱ طبقه‌بندی شده است، مورد بحث قرار می‌گیرد. برای تشریح الگوریتم روش آنتروپی شانون، مراحل الگوریتم به شرح زیر بیان می‌شود:

مرحله ۱. ماتریس نظرات (ارزیابی عملکرد توسط نخبگان) را به هنجار^۲ می‌شود. بدین منظور

1. Category
1. Normalized

از رابطه ۲ استفاده می‌شود.

(۲)

$$P_{ij} = \frac{\Gamma_{ij}}{\sum_{i=1}^m \Gamma_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n)$$

مرحله ۲. بار اطلاعاتی مقوله j را محاسبه کنید. بدین منظور از رابطه ۳ استفاده می‌شود:

(۳)

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln P_{ij}; \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

به طوری که $K = \frac{1}{L_n m}$ است.

عدم اطمینان یا درجه انحراف (d_j) از اطلاعات به دست آمده برای شاخص j بیان می‌کند که شاخص مربوط (j) چه میزان اطلاعات مفید برای تصمیم‌گیری در اختیار تصمیم‌گیرنده قرار می‌دهد. مقدار (d_j) به صورت زیر به دست می‌آید:

(۴)

$$E_j - 1 = d_j$$

مرحله ۳. با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ($j=1, 2, \dots, n$) ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها را محاسبه کنید. هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری است باید از درجه اهمیت W_j بیشتری برخوردار باشد. ضریب اهمیت مقوله‌ی j ام طبق رابطه‌ی ۵ محاسبه می‌شود.

(۵)

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}, \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

W_j شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله j ام را در یک پیام با توجه به کل پاسخگوها مشخص می‌کند. از طرفی می‌توان با توجه به بردار W ، مقوله‌های حاصل از پیام را نیز رتبه‌بندی نمود (مؤمنی، ۱۳۸۹).

همان‌گونه که در جدول شماره دو مشخص است، نتایج حاصل از آنتروپی شانون نشان می‌دهد که عامل نخست یعنی عوامل انسانی وزن $36/02\%$ را داراست و پاسخ‌دهندگان میزان عملکرد این عامل را در سازمان خود کمی بالاتر از میانگین یعنی $3/96$ دانسته‌اند. اما عامل دوم یعنی عوامل فیزیکی، وزن $17/46\%$ را داراست و پاسخ‌دهندگان میزان عملکرد این عامل را در سازمان خود $4/15$ دانسته‌اند که بالاتر از میانگین است. همچنین عامل سوم یعنی عوامل مکتبی و ارزشی وزن $12/52\%$ را داراست و پاسخ‌دهندگان عملکرد آن را در سازمان خود $5/29$

دانسته‌اند که بالاتر از میانگین بوده و در وضعیت خوبی به سر می‌برد. عامل چهارم یعنی عوامل بنیادی دارای وزن ۱۷/۶۴٪ است و پاسخ دهندگان عملکرد آن را در سازمان خود ۴/۷۸ دانسته‌اند که عملکرد این عامل نیز بالای میانگین است. در نهایت وزن عامل پنجم یعنی عوامل اجتماعی ۱۶/۳۵٪ درصد به دست آمد و عملکرد این عامل در سازمان پاسخ‌دهندگان ۴/۸۷ می‌باشد که این عامل نیز بالای میانگین قرار دارد.

جدول ۲. جدول آنتروپی شانون

عنوان عامل	عامل اول انسانی	عامل دوم فیزیکی	عامل سوم مکتبی/ارزشی	عامل چهارم بنیادی	عامل پنجم اجتماعی
E	/	/	/	/	/
D	/	/	/	/	/
	/ %	/ %	/ %	/ %	/ %
عملکرد	/	/	/	/	/
امتیاز	/	/	/	/	/
ترتیب					

اما نکته‌ی مهم در جدول بالا اولویت‌بندی عوامل است. پس از ضرب کردن وزن عوامل در امتیاز عملکرد^۱ آن‌ها نتیجه‌ی دیگری به نام امتیاز عوامل به دست می‌آید که با آن می‌توان عوامل را از نظر درجه اهمیت و عملکرد آن با توجه به هر شاخص اولویت‌بندی کرد. در ردیف پنجم جدول فوق این مهم صورت گرفته و با توجه به نتایج جدول عوامل انسانی در صدر مجموعه‌ی عوامل قرار می‌گیرد. بعد از عوامل انسانی، عوامل بنیادی در ردیف دوم اهمیت سپس عوامل اجتماعی بعد از آن عوامل فیزیکی و در نهایت عوامل مکتبی و ارزشی در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند.

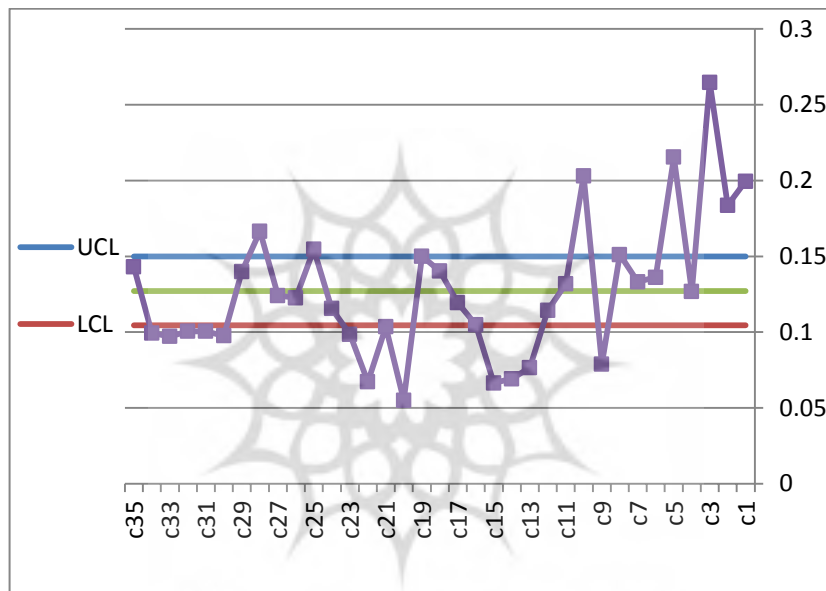
اما نکته‌ی مهم دیگری که می‌بایست بدان توجه کرد تعیین پیش‌رانه‌ها و پس‌رانه‌ها توسط مدل مرکز ثقل نیروهاست. تحلیل میدان نیرو یکی از رهیافت‌هاست که برای تحلیل سیستماتیک عوامل مؤثر بر مشکلات و مسائل در هر زمینه‌ای به کار می‌رود. در این رهیافت هر حالت و یا عملکردی (مشکل)، میدانی برای موازنه و تعادل موقتی نیروهایی است که در اثر دو نیروی متضاد به شرح زیر ایجاد شده‌اند.

1. Performance rating

۱. نیروهایی که سعی در ایجاد تغییر دارند. این نیروها را اصطلاحاً نیروهای مثبت، تسهیل‌کننده و کارساز می‌گویند.

۲. نیروهایی که در جهت حفظ شرایط موجود می‌کوشند که به آن‌ها نیروهای مقاوم، منفی و محدودکننده نیز گفته می‌شود (ویسی، ۱۳۸۵، ۱۲).

در نمودار شماره یک مدل کنترلی مرکز ثقل نیروها برای شاخص‌ها را مشاهده می‌کنید. در این نمودار با بهره‌گیری از SPC^۱، حد بالای کنترلی^۲، حد پایین کنترلی^۳ و خط مرکزی^۴ تعریف می‌شود. شاخص‌هایی که امتیاز آن‌ها بین حدود کنترلی بالا و پایین قرار می‌گیرند در حالت تعادل قرار دارند. شاخص‌هایی که بالای UCL واقع می‌شوند شاخص‌های تسهیل‌کننده و کارساز (پیشرانه) می‌باشند. شاخص‌های که زیر خط LCL قرار می‌گیرند نیروهای مقاوم (پسیرانه) می‌باشند.

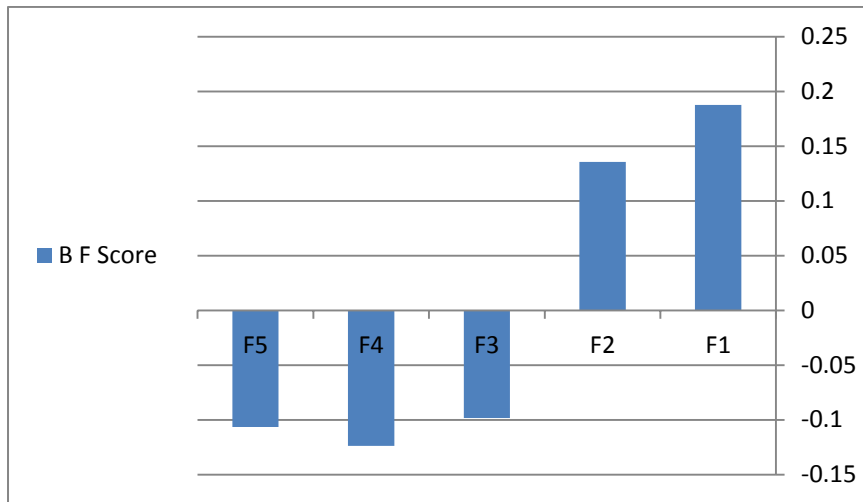

نمودار ۱. نمودار کنترلی

در نمودار شماره دو نیز مدل مرکز ثقل، برای عوامل را مشاهده می‌کنید. در این نمودار عواملی که بالای خط مبدأ قرار می‌گیرند به عنوان عوامل پیشرانه شناخته و در حالت تعادل در

1. Statistical Process Control
2. UCL: Upper Control Limit
3. LCL: Lower Control Limit
4. CL: Central Line

نظر گرفته می‌شوند. همچنین عواملی که زیر خط مبدا واقع می‌شوند خارج از تعادل بوده و باید به حالت تعادل برسند.

نمودار ۲. مدل مرکز ثقل نیروها

همانطور که از نمودار پیداست دو عامل عوامل انسانی و عوامل فیزیکی در حالت کارساز (پیشرانه) قرار دارند ولی سه عامل دیگر از حالت تعادل خارج بوده و می‌بایست به تعادل برسند.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اسلام، مکتب دینی مدنی متکامل و کامل جهانی و نهایی و حیانی، آسمانی و توحیدی بوده که متضمن تنزیل و تبیین نظریه و مبانی جامعه عادلانه و عدالت به منظور ترسیم عملی و تحقق عینی آن است. عدالت مهدوی، در این راستا؛ تحقق نهایی و غایی عدالت اسلامی در گسترده جهانی بوده و محسوب می‌شود. وَ عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَ مِنْهَا جَائِرٌ وَ لَوْ شَاءَ لَهْدَاكُمْ أَجْمَعِينَ وَ نمودن راه راست بر عهده خداست، و برخی از آن [راهها] کژ است، و اگر [خدا] می‌خواست مسلماً همه شما را هدایت می‌کرد (التحل، ۹).

جوامع در خلاء زندگی نمی‌کنند و همراه با افزایش رقابت در جهان، تصمیم‌گیری و سیاستگذاری برای حفظ بقاء و یا کسب موفقیت پیچیده‌تر شده است. اجرای سیاست‌ها نیاز به زمینه مناسب در سطح کشور دارد. یکی از زمینه‌های اصلی اجرای سیاست‌ها به تعادل رساندن کشور برای اجرای سیاست‌های کلان می‌باشد. برای تشریح واژه تعادل نیاز است به بررسی ریشه این واژه که همان عدالت است بپردازیم. هر چه به مبادی هستی‌شناسی عدالت نزدیک شده به

همگرایی علمی و عملی یعنی هم‌فکری و عدالت‌طلبی پایه‌ای‌تر و در نتیجه فراگیرتر و پایدارتری در سطح جهانی و تاریخی و در تمامی مکاتب و ملل می‌رسیم. موضوعی که می‌توان آن را عدالت بنیادین یا همان بنیادها و مبادی عدالت دانست و نامید. اما هر چه به ماهیت و چیستی شناسی عدالت که آن را می‌توان مرتبه ماهوی و مبنایی یا مبانی عدالت دانست و خواند، نزدیک شویم، به تفاوت و تحول نظری و نظریه‌های عدالت رسیده و به تنوع و تفاضل مفهومی عدالت و سیر متکامل آن می‌رسیم. بدان سان که عدالت حتی در شریعت الهی اسلام در سیر متکامل این دین از شریعت آدم (ع) تا دیانت رسول گرامی اسلام (ص) سیری تکاملی یافته و به کمال مفهومی خویش نائل شده است. کمال عدالت و عدالت کاملی که در جهان مهدوی، به صورت جهانی و نهایی تحقق می‌پذیرد موردی که از آن تعبیر به عدالت متعالی می‌نماییم. عدالت مهدوی، در این راستا؛ تحقق نهایی و غایی عدالت اسلامی در گسترده جهانی بوده و محسوب می‌شود. عدالت اسلامی و مهدوی، بر اساس مکتب متعادل اسلامی، عدالت متعالی است.

در جهت اجرای سیاست‌های کلان همانطور که در تجزیه و تحلیل داده‌ها دیده شد سه دسته از عوامل یعنی عوامل مکتبی-ارزشی، بنیادی و اجتماعی از حالت تعادل خارج هستند. بنابراین می‌بایست این عوامل را به حالت تعادل رساند تا بتوان اجرای همه‌جانبه را انتظار داشت. پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی برای این امر بر اساس مطالعات انجام‌شده البته با مدنظر قرار دادن تدابیر مقام معظم رهبری صورت گرفته است که به شرح زیر می‌توان ارائه داد:

۱. توسعه بصیرت‌داری به عوض بصیرت‌بخشی؛
۲. توسعه بصیرت اجتماعی از طریق آموزش بصیرت‌داری در: هدف، وسیله، دشمن‌شناسی، دوست‌شناسی، شناخت موانع راه، جلوگیری از موانع بصیرت؛
۳. گسترش سجایای اخلاقی در امت اسلامی از طریق: ارائه الگوی سبک فرهنگی، پیشرفت تقوی برای رسیدن به حیات طیبه، تولید و بازآرایی و احیاء ارزش‌های الهی از طریق رشد معنوی، توجه به رشد و توسعه همزمان ابعاد مادی و معنوی به صورت همزمان و توأمان؛
۴. توسعه ولایت‌مداری با تمرکز بر گسترش تعهد نسبت به اصل ولایت فقیه، تنظیم مستمر اهداف و انطباق مستمر آن با اهداف غایی نظام، تدوین شاخص‌های عملیاتی به منظور ارزیابی مستمر اثربخشی سیاست‌ها، چرخش به موقع سیاست‌ها بر اساس تحولات جهانی و منطقه‌ای و حتی درونی؛
۵. توسعه روحیه جهادی در اقدام و تمرکز بر اهداف الهی به ویژه کسب رضای الهی، پایداری و استقامت در هدف و سعه‌صدر، آرمان‌گرایی واقع‌بینانه و توجه به تکلیف محوری به جای وظیفه‌مداری و فرآیند محوری، مردمی نمودن اقدامات و توسعه نهضت خدمت‌رسانی از طریق نقش‌آفرینی سازمان‌های مردم‌نهاد؛

۶. ارتقاء روحیه توکل در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و در هنگام اقدام، توجه به کسب رضای الهی در اقدامات و توسعه روحیه خدامحوری در انجام وظایف، مد نظر قراردادن خدا در تمام امور یا توحید محوری؛
۷. توسعه فرهنگ الهی به عوض فرهنگ مادی از طریق توسعه ارزش‌ها، مهندسی فرهنگی و مهندسی فرهنگ با تدوین پیوست‌های فرهنگی در کلیه اقدامات برنامه‌ریزی و پیاده‌سازی، شایسته‌سالاری و عدالت محوری، وابستگی و تعهد و التزام به آرمان‌های انقلاب در همه شرایط؛
۸. اخلاق محوری و اخلاق‌مداری از طریق قانون‌مداری و انضباط اداری؛
۹. تمرکز بر زیرساخت‌های فرهنگی و مردم‌نهاد؛
۱۰. توسعه الگوهای پوشش، مسکن، خوراک، بهداشت و سلامت و سایر امور متلازمه جاری زندگی؛
۱۱. توجه به استانداردسازی و بهبود مستمر زندگی؛
۱۲. توجه به بهبود و ارتقاء عوامل اجتماعی از طریق گسترش انسجام اجتماعی با دوری از انحرافات اخلاقی، توسعه سلامت روانی و شادابی؛
۱۳. گسترش اعتماد اجتماعی قانون‌گرایی و اعتمادسازی بین مسئولین و مردم از طریق شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی مستمر به مردم؛
۱۴. توسعه مشارکت اجتماعی از طریق گسترش مسئولیت‌پذیری و ترویج کارگروهی به عوض تکروی و انحصارطلبی.

منابع

۱. آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س).
۲. الوانی، سید مهدی (۱۳۸۰). تصمیم‌گیری و تعیین خط‌مشی دولتی، تهران: انتشارات سمت، چاپ نهم
۳. الوانی، سید مهدی؛ قاسمی، احمدرضا (۱۳۷۷). مدیریت و مسؤلیت‌های اجتماعی سازمان، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ اول.
۴. بیانات رهبر معظم انقلاب، آیت‌الله خامنه‌ای در اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حضرت علی‌بن‌موسی‌الرضا علیه‌السلام در روز عید سعید غدیر خم ۱۳۸۰/۱۲/۱۲
۵. بیانات رهبر معظم انقلاب، آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار اعضای ستادهای نماز جمعه سراسر کشور ۱۳۸۱/۵/۵
۶. شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۵۳). *شذرات المعارف*، تصحیح و پژوهش: بنیاد علوم و معارف اسلامی دانش پژوهان، تهران: ۱۳۸۰.
۷. امید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۴). *مبانی اندیشه سیاسی اسلام*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۸. فوزی، م. نجار (۱۳۶۶). «سیاست» در فلسفه سیاسی اسلامی، ترجمه فرهنگ رجائی، مجله معارف، شماره ۱۲.
۹. لاکوست، ایو (۱۳۷۸). *عوامل و اندیشه‌ها در ژئوپولیتیک*، ترجمه علی فراستی، نشر امن، چاپ اول، تهران
۱۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۸). *نظریه سیاسی اسلام*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ دوم.
۱۱. مؤمنی، منصور (۱۳۸۹). *مباحث نوین پژوهش در عملیات*، تهران: سمت
۱۲. ناظمی اردکانی، مهدی (۱۳۸۹). *انقلاب فرهنگی در نظام اداری: تحلیلی بر سیاست‌های کلی نظام اداری*، تهران: آوای نور
۱۳. نوروزی، محمدجواد (۱۳۸۰). *فلسفه سیاست*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
۱۴. هاشمیان، سید محمدحسین (۱۳۹۰). *بازخوانی دانش سیاست‌گذاری در بستر پست‌مدرنیسم: اجرا و ارزیابی سیاست‌ها در عصر پست‌مدرن*، فصلنامه علمی پژوهشی *روش‌شناسی علوم انسانی*، سال هفدهم، شماره ۶۶، صص ۱۴۱-۱۶۰
۱۵. هاوالت، رامش (۱۳۸۰). *مطالعه خط‌مشی‌گذاری*، ترجمه عباس منوریان و ابراهیم گلشن، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی تهران
۱۶. ویسی، هادی؛ رضوانفر، احمد (۱۳۸۵). *تدوین راهبردهای مناسب برای مدیریت مشارکتی منابع طبیعی: تحلیل میدان نیروی مسائل و مشکلات منابع طبیعی*، فصلنامه علوم محیطی، شماره ۱۳.

17. Chui-Hua Liu A., Gwo-Hshiong Tzeng B., C., Ming-Huei Lee (2011). Improving tourism policy implementation e The use of hybrid MCDM models, *Tourism Management* 33, 413-426.
18. Cooper, D.R. & Schindler, S.P., (2003). *Business research methods*. 8th ed. McGraw Hill.
19. Daniel, D.R. (1961). Management information crises. *Harward business review* 39, 111-121
20. Ferman B. (1990). *when failure is success: implementation and madisonian government*, in Palumbo DJ, Calista D(eds). Greenwood Press, New York, NY, pp 39° 50.
21. Khalid H. M. (2008). policy implementation models: the case of library and documentation service in Pakistan 1998-2008, *New Library World*, 102(1162).
22. Liang Zhiming, (2011). Discussion about Policies Implementation Judgment Rights of Local Government, *Procedia* 13 , 2476 – 2481.
23. Taras, paphne, (2007). public policy: choice, influence, *evaluation*. *Journal labor res*, p 567-57

